

“Milli İktisat”tan İktisadi Devletçiliğe: Kadro Hareketi Üzerine Bir İnceleme

Ahmet Deniz BOZKURT*

Özet

Bu çalışma, 1932-1934 yılları arasında çıkan Kadro dergisinin yazarlarının iktisat politikası başta olmak üzere Atatürk devrimlerine bakışları, toplum yaşamı, “iktisadi devletçilik” ve “iktisadi planlama” ile ilgili görüş ve düşüncelerine yer vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyük Buhran'a kadar izlediği iktisat politikalarının ülkenin kalkınmasını sağlayamaması, 1929 Büyük Ekonomik Buhran'ın tüm dünya ve Türkiye'de yarattığı yıkıcı etki Kadrocular Osmanlı'nın yıkılmasından sonra verilen Millî Mücadele'nin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk'ün yaptığı devrimlerin dünyada eşi benzeri olmayan ilk örnek olarak değerlendirmişlerdir. Siyasi anlamda kazanılan bu eşsiz zaferin ancak iktisadi bağımsızlık ile bütünleşirse Türkiye'nin “medeni milletler seviyesi”ne ulaşabileceğini savunmuşlardır. Kısa ömürlü olmasına karşın yazarların iktisadi ve toplumsal bağlamda öne sürdükleri tezlerin Türk iktisadi düşünce tarihinde önemli bir yer edinmesi ve derin izler bırakması, bu makalenin yazılma nedenidir. İlerleyen dönemlerde yapılan iktisat politikası tartışmalarında da önemli bir referans oluşturmuşlardır. Bu nedenle Kadro hareketi, birçok kitaba ve çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışma da harekete farklı bir açıdan bakmak ve onu değerlendirmek amacı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milli İktisat, İktisadi Devletçilik, Kadro Hareketi, Türk İktisadi Düşüncesi.

From “National Economy” to Economic Etatism: A Research on the Kadro Movement

Abstract

This study includes the views and thoughts of the writers of the Kadro journal published between 1932-1934 on economic policy, Atatürk's revolutions, social life, “economic etatism” and “economic planning”. The failure of the economic policies followed by the Republic of Turkey until the Great Depression to ensure the development of the country, and the devastating effects of the Great Depression of 1929 on the whole world and Turkey, led the Kadro intellectuals to create a new economic policy that had not been implemented in any other country before. The Kadro intellectuals evaluated the National Struggle after the collapse of the Ottoman Empire and the revolutions made by Atatürk in the newly established Republic of Turkey as the first example in the world. They argued that this unique victory won in political terms could only reach the “level of civilized nations” if it was integrated with economic independence. The reason for writing this article is that, despite its short life, the theses put forward by the authors in economic and social contexts have gained an important place in the history of Turkish economic thought and left deep traces. They have also constituted an important reference in the economic policy discussions held in later periods. For this reason, the Kadro movement has been the subject of many books and studies. This study aims to look at the movement from a different perspective and evaluate it.

Keywords: National Economy, Economic Etatism, Kadro Movement, Turkish Economic Thought.

* Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Ünye/Ordu, adenizbozkurt@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6016-9073

Giriş

Osmanlı Devleti’nin “hasta adam” olarak nitelendirildiği son döneminden başlayarak I. Dünya Savaşı yıllarına kadar geçen süreçte Osmanlı aydınları, gerek siyasi, sosyal ve kültürel bağlamda gerekse sorunların en başında gelen iktisadi alanda çeşitli çözüm yolları aramışlar ve izlenecek iktisat politikaları en çok tartışılan konuların başında gelmiştir. I. Dünya Savaşı’ndan yenilgiyle çıkan ve parçalanan imparatorluğun hemen ardından başlayan Millî Mücadele yılları ve ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde de “ekonomik durum” yine hem hükümetlerin hem de iktisat düşünürlerinin üzerinde en çok durduğu konu olmuştur. Çünkü kazanılan “siyasi bağımsızlık”ın sürekli olması, “iktisadi bağımsızlık”a bağlıdır. Dış ülkelerin ekonomilerine muhtaç bir ülkenin gerçek siyasi bağımsızlığının da olamayacağı çok net olarak anlaşılmıştır. Bir yandan genç Cumhuriyetin Atatürk önderliğinde giriştiği inkılapların toplum tabanına yerleştirilerek XX. yüzyılın “çağdaş medeniyetler düzeyi”ne ulaşma çabası, diğer yandan ekonomik koşulların son derece zor ve kötü olması, dönemin siyasilerini ve aydınlarını iktisadi anlamda yeni arayışlara yöneltmiştir. Buradaki temel amaç, en kısa zamanda “iktisadi kalkınma”yı sağlayarak ülkenin ekonomisini dışa bağımlılıktan kurtaracak yeni iktisat politikaları oluşturmaktır. Bunun sonucunda devletin iktisadi kalkınmayı sağlamak için kullanacağı enstrümanların neler olması gerektiği konusunda birbirinden çok farklı iktisadi düşünceler tartışılmaya açılmıştır. Bunlar içinde en baskın olanı “iktisadi liberalizm” olup bunun devlet güdümünde uygulanması gündeme gelmiştir. Nitekim 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar da bunun resmi bir politika olduğunu göstermiştir.

1929 Büyük Ekonomik Buhran’a kadar devletin de zaman zaman “müdahaleci” bir pozisyon aldığı bu “liberal” politikalar ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir gelişme kaydedememiştir. Buhranın patlak vermesi, zaten ekonomik kalkınmayı beklenen düzeyde sağlayamayan Türkiye’de ekonomik durumun

daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Bu tarihten sonra kapitalist sistem, dünya ölçeğinde çökmüştür. Bu kriz, gelişmiş ülkeler üzerinde de az gelişmiş ülkeler üzerinde de farklı biçimlerde etkili olmuştur. Doğal olarak krizden çıkmak için uygulanan iktisat politikaları da tüm dünya devletlerinde farklılıklar göstermiştir. Fakat hemen hemen tüm devletler, devletin “müdahaleciliğini” öngören iktisat politikalarına yönelmiştir.

Bir yandan “liberal” iktisat politikalarının sonuç vermemesi, diğer yandan Büyük Buhran’ın yarattığı yıkım, Türkiye ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki olarak görülmüştür. 1929 Buhranı Türkiye’deki kimi iktisatçılara göre tüm olumsuz koşullarına rağmen yeni bir iktisadi kalkınma hamlesi için gerekli zemini oluşturmuştur. Diğer yandan da Lozan Anlaşması’nın sınırlayıcı hükümlerinin ortadan kalkması ekonomi üzerinde olumlu bir etki yaratacağı öngörülmüştür. Bu üç etkenin sonucunda Türkiye’de hem siyasi kanat hem de iktisatçılar “devletçi” bir iktisat politikasının zorunlu olduğuna kanaat getirmişlerdir. Bu politikanın izlenmesinde ilk adımı devlet atmış, 1932’de “devletçilik” hükümetin resmi politikası olarak açıklanmıştır. Hükümetin benimsediği “iktisadi devletçilik” politikasının hükümleri muğlak ve sınırları belirsiz bir nitelik taşıdığı için 1932 yılında *Kadro* dergisi çevresinde toplanan bir grup aydın-iktisatçı-düşünür, bu politikayı somut ve belirgin hale getirmek için “millet iktisadiyatı” adı altında birtakım görüşler ileri sürerek önerilerde bulunmuşlardır.

Bu çalışma Kadrocuların “iktisadi devletçilik” hakkındaki görüş ve önerilerini ele almaktadır. Çalışma dört bölümden oluşup birinci bölümde *Kadro* hareketinin başlama nedenleri ve bu hareketi başlatan aydınların nitelikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise *Kadro* hareketinin Türk ve dünya iktisat politikalarını nasıl değerlendirdiği ortaya konmuş, bunların etkilendiği iktisadi düşünceler üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm, Kadrocuların “devletçiliğe” geçiş sürecinde hem ülke içinde hem de dış dünyada yaşanan iktisadi olayları

değerlendirmelerini içermektedir. Son bölümde ise *Kadro*’yu temsil eden aydınların Türkiye’deki “devletçilik” ile ilgili ortaya koyduğu tezler, planlı bir ekonominin nasıl olması gerektiği yönünde öne sürdükleri düşünceler yer almaktadır. İktisadi kalkınmanın Atatürk devrimleri ile birleştirilerek sağlanabileceği yönündeki yaklaşımları da yine son bölümde ele alınmıştır.

Ancak *Kadro* hareketinin dünyadaki ekonomik konjonktürü değerlendirmeleri, o dönemin dünya ölçeğinde yaygın olan iktisat politikalarının olumlu ve olumsuz yönleriyle incelemeleri; Türkiye’nin Osmanlı’nın son döneminden başlayarak 1930’lara kadar uyguladığı iktisat politikalarını açıklayıp eleştirmeleri, bir makale boyutuna sığmayacak kadar geniştir. Bu nedenle çalışmanın elverdiği ölçüde tüm bu görüşler ele alınmaya çalışılmıştır.

1. Kadro Hareketinin Kuruluşu ve Kadrocular

1932-1934 yılları arasında yayımlanan *Kadro Dergisi*, Türk ekonomik ve siyasi yaşamında uzun zaman etkili olacak ve tartışılacak “Kadro” hareketini meydana getirmiştir. Kadro dergisinin kurucuları arasında yer alan Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Vedat Nedim Tör (1897-1985), İsmail Hüsrev Tökin (1902-1992) ve Burhan Asaf Belge (1899-1967), Kurtuluş Savaşı’ndan sonra milli sınırlarını çizen ve büyük yenilikler yaratan yeni rejime orijinal bir temel oluşturma iddiası taşımaktadır.

Dergi, resmi Kemalist ideolojisine paralel olarak kuruluş amacını Ocak 1932’deki ilk sayısında şu şekilde ortaya koymuştur:

“Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuurlanabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılaba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin

edilmiş değildir. Gerek milli mahiyeti gerek beynelmilel şümül ve tesirleri itibarile, tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılabın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılap münevverliğine düşen vazifelerin en acil ve en şerefliisidir.

(...) inkılabımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hâkim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemiye ve benimsetmiye mecburuz.

KADRO, BUNUN İÇİN ÇIKIYOR¹
(Kadro, 1932: 3).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Kadro dergisi, yapılan inkılapların tutarlı bir ideoloji üzerinde yükselmesi iddiası taşımaktadır. Kadro’nun Türk inkılaplarına yönelik değerlendirmeleri ilk kez Şevket Süreyya’nın Türk Ocağı salonunda verdiği bir konferansta bütün ayrıntıları ile ortaya konmuştur. Bu konferans, aynı zamanda Şevket Süreyya’nın ileride yayımlayacağı *İnkılap ve Kadro* adlı eserinin özünü oluşturmaktadır (Çavdar, 2013: 342). Yazar, ayrıca *Tek Adam* adlı eserinde de derginin çıkarılmasındaki amaçlarını bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır. Ancak bir makale sınırları içinde bunları verebilmek mümkün değildir. Kitap bir bütün olarak incelendiğinde, Kadro’nun çıkmasındaki amaç en kısa şekliyle şöyle özetlenebilir:

“Ama mademki, bir inkılâp vardır, o halde bu İnkılâbın bir de izahı, yani tarihte yeri ile, karakteristiklerinin açıklanması olmalıdır. İnkılâbın izahı, o inkılâbı tarih içinde doğuran objektif şartların araştırılması, orijinal prensiplerinin bilimsel bir açıdan derlenmesi, sentezleştirilmesi

¹ Orijinal metinden alıntı yapılmış olup günümüz Türkçesine aktarılmamış ve yazım kuralları dikkate alınmamıştır.

demektir. O halde, ortada bir Türk inkılâbı da bulunduğu göre, bu kendi kendine benzeyen çağdaş hareketin İzahı, Mustafa Kemal’in yukarıda verilen görüşlerine de herhalde aykırı olamazdı. Nitekim bir aydın kadro, Mustafa Kemal’in hayatında ve onun dikkatli gözleri önünde, Türk inkılâbının ideolojik esaslarını kendi açılarından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girişmiştir. Bu hareket, Kadro Hareketidir” (Aydemir, 1999: 434-435).

Kadro, o günün koşulları içinde büyük bir entelektüel hareket yaratmış, Türk düşün ve yayın hayatında çok etkili bir dergi olarak iz bırakmıştır. Dönemin siyasi ve ekonomik düzeninde büyük sıkıntı ve belirsizliklerin yaşandığı bir ortamda yeni Türkiye’nin ekonomik ve politik çizgisini belirlemesi, en büyük beklenti olmuştur. Derginin çıkmasındaki temel amaç da bu boşluğu ve belirsizliği ortadan kaldırmaya yöneliktir. Derginin özünü oluşturan yazarlar çok yüksek bir akademik kaliteye ve eğitime sahiptirler. Yukarıda sözü edilen beş isimden Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev, öğrenim görmek üzere 1920’lerin başında Moskova’ya gitmiş, Vedat Nedim ve Burhan Asaf ise I. Dünya Savaşı sonrası Almanya’da öğrenim görmüşlerdir. Özellikle Vedat Nedim, ekonomi alanında doktorasını Almanya’da Werner Sombart gözetiminde yapmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nun emperyalizmin yörüngesine nasıl girdiğini incelemiştir. Burhan Asaf ise cumhuriyetin kurulduğu 1923’e kadar Almanya’da mimarlık ve sosyoloji eğitimi almıştır (Özveren, 2016: 152-153).

Kadro dergisi, belli bir siyasi görüşü ve yeni kurulan Türk devleti ve toplumuna farklı bir bakış açısı getirdiği için derginin kurucularının hemen hemen her konuda belli bir görüş birliği içinde oldukları söylenebilir. Yazarlardan herhangi birinin görüşü hepsini temsil edip bir bütün olarak harekete mal edilmiştir. Kadro hareketini başlatan aydınlar içinde tüm yazarların eşit bir konumda

yer almadığı söylenebilir: “Kadroyu oluşturan her unsurun, her bireyin aynı ağırlıkta olduklarını düşünmek yanlış gibi görünmektedir. Bunların arasında özellikle Şevket Süreyya’nın yazdıklarının dergi içinde önemli bir yeri vardır. Kadro’nun kültürel yaklaşımını, kültür konularını işleyiş biçimini Yakup Kadri’nin yazdıkları belirlemiştir” (Kayalı, 2010: 15). Ancak Şevket Süreyya Aydemir’i hareketin kurucusu ve en önemli temsilcisi olarak ayrı bir yere koymak gerekir. Ayrıca Şevket Süreyya Aydemir, kaleme aldığı *Muasır Türkiye’nin İktisadi İnkişaf İstikametleri* eseriyle de Kadro hareketi başlamadan önce “devletçilik esasına dayanan bir milli iktisat sisteminin kuruluşunu” incelemiştir (Tekeli ve İlkın, 2003: 69).

Şevket Süreyya 1931’de *Cihan İktisadiyatında Türkiye* adlı kitabında özellikle “Milli Kurtuluş Hareketinin iktisadi yönden yorumlanması” konusunda Kadro’yu müjdeleyen birtakım görüşler öne sürmüştür (Tunçay, 2009:120-121). “Milli Kurtuluş Hareketinin İktisadi Anlamı Nedir?” sorusuna Şevket Süreyya, şu cevabı vermektedir:

“Geçmişte Şark Meselesi, Şark’ın sömürgeleştirilmesi meselesiydi, bugünkü mesele Şark’ın sömürge ve yarı-sömürge durumundan çıkıp her birinin bir ‘iktisadi ve siyasi yönden bütünleşmiş ve bağımsızlığını ele almış’ olma davasına yönelmiştir. Bu davanın en karakteristik olanını Türkiye geçirdi ve en kapsamlı örneğini Türkiye verdi. Fakat bu mücadele henüz bitmedi. Modern Türkiye, ancak dünya birliğinde her şeyiyle gelişmiş ve bütünleşmiş bir Türkiye olmalıdır. Çünkü uygar bir memleketin siyasi ve iktisadi önemi; uluslararası iktisadi mübadele işleyişine el atmasının kapsamıyla ölçülür.

Uluslararası mübadele işlerinde önemsiz olmak, uluslararası iktisat ilişkilerinden dışlanmak, dış dünyaya kapıları kapatarak kendi kendine

idare eden pasif bir ülke haline gelmek, ‘bitiş’ olmasa da tam bir yozlaşma olur, uygar bir ülkenin başına gelebilecek ne büyük felaket budur. Bu yüzden dünya iktisadiyatında yer almalıyız. Yer alabilmek için de milli iktisat unsurlarını ve dünya iktisadiyatının akışını tanımak ve bilmek zorundayız. Türk halkının siyasi enerjisi ile dünya topluluğunda kazandığı uygar konuma iktisadi çalışma koşullarıyla da uymak zorundadır (...) Bunların sonucu, memleketimizin dünya iktisadiyatına bağlı olması ve buna karşılık dünya iktisadiyatının da o ölçüde ülkemize tabi kılınması gerekir. Milli kurtuluş hareketimizin iktisadi temeli budur. Milli iktisatta bilinçli olmak demek, uluslararası iktisat ilişkilerindeki karşılıklılık esasını bilmek demektir” (Aydemir, 1931: 3).

Şevket Süreyya’nın öne sürüp ardından tüm Kadro yazarlarının benimsediği genel görüş, ülkemizin hem iktisat politikası hem de iktisadi zihniyeti Cumhuriyetin kazanımlarıdır. Bu nedenle İttihat ve Terakki döneminin “milli iktisat” anlayışını Kara Kemal ve Cavid Bey’i hedef alarak yetersiz bularak eleştirmişlerdir. Cumhuriyetin kurucusu ve yöneticileri “milli bir iktisat anlayışı” yaratabilmek için büyük bir çaba göstermektedirler. Şevket Süreyya, “halk için iktisat bilgisi” adlı yazısını halkın iktisadi bilgisini oluşturma ve milli iktisat politikasının toplumsal bir temele oturma amacıyla kaleme alınmıştır. Kısaca “iktisadi zihniyet” ve politikanın kurumsal bir kimlik kazanarak toplumsallaştırılmasını Cumhuriyetin bir ürünü olarak görmüştür. Ancak Şevket Süreyya, Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. yüzyıldan itibaren yaşadığı ekonomik değişimi çok iyi analiz edememekle birlikte, önemli bir noktayı da gözden kaçırmamıştır. Osmanlı’da erken tarihten itibaren “korumacı” ve “serbest piyasa” anlayışını savunanlar arasında her daim ekonomi politik tartışmalar vardır. Bu da gösteriyor ki ekonomi alanındaki her tür değişme

ve gelişmenin önemi, hep fark edilmiştir. Fakat böylesi bir değişimi yaratıp geliştirecek eğitimli emek yoktur. Devletçilik ideolojisi Cumhuriyete İttihatçıların elinde oluşturulduğu “Durkheim-Gökalp versiyonu” ile girmiştir. Genç Cumhuriyetin kurucuları için temel amaç, “muasır milletler seviyesine” ulaşmaktır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin kurulması, Türk inkılabının dünya ekonomik krizinin etkilerinden kurtulmak için atılan ilk adımdı. Bu durumda siyasetler, dünya konjonktürü ile daha uyumlu, daha korumacı ve müdahaleci iktisat politikaları yaratmak çabasıdır. Bundan sonra da sanayileşmeye eğilimli bir devletçiliğe dönüşmeyi hedeflemektedir (Gencer, 2023: 39-40). Diğer bir deyişle, ulusal kurtuluş savaşını kazanmış bir ülkenin hedeflerine ulaşabilmesi için “yeni tekniğin, ilk adımdan itibaren toplumun çıkarlarına yönelmiş kurucu, işletici ve bütün artı-ürünleri toplum adına benimseyici yeni tip bir iktisat devletini bilavasita ve planlı bir müdahalesi zorunludur” (Tekeli ve İlkin, 1982: 84).

Kadro’nun düşünsel temelini oluşturan aydınlar, 1930’lu yılların ekonomi politikalarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bunlar yalnızca İttihat ve Terakki’nin “milli iktisat” ve “tesanütçülük” (dayanışma) anlayışını temel almakla kalmadılar, dünya konjonktürü içinde yer alan yeni iktisadi uygulamaları da inceleyerek “planlama” gibi yeni bir anlayış geliştirdiler ve “iktisadi devletçilik” düşüncesini ortaya koydular. Hem dünya hem de Türkiye’nin özel koşullarını dikkate alarak “milli iktisat”tan “millet iktisadiyatı”na yönelen yeni bir dönüşüm yarattılar (Kazgan, 2006: 60).

2. Kadro Hareketinin Dayandığı İktisadi Temeller ve Düşünceler

2.1. Milli İktisat

Klasik dönem Osmanlı Devleti’ndeki ekonomik hayat, siyasi ve askeri alanları da içine alan çok büyük bir bütünün ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmüştür. Yani, “ekonomik” olan “toplumsal” olanın içine yerleştirilmiş; bu nedenle üreticilerin, araçların ve askeriyenin işleyişi birbirine bağlı bir sosyal yaşam biçimi

oluşturmuştur (Polanyi, 1957: 243). Bu durum, modernizmin başlamasına kadar varlığını sürdürmüştür (Özveren, 2005: 129). Klasik Osmanlı iktisadi işleyişinin bir yansıması olarak adlandırılan “mali devlet” anlayışı, ülkenin şartlarını giderek ağırlaştırdığı, toplumu ağır vergilerle ezdiği ve ülkeyi ekonomik ve mali krize soktuğu; uzun dönemde de ekonomik iyileşmenin mümkün olamayacağını savunan II. Meşrutiyet düşüncesini savunanlar tarafından eleştirilmiştir. Devletin iktisadi ve mali yönlerden ayrışması gerektiğini düşünen İttihat ve Terakki Hükümeti, “mali devlet” ve “iktisadi devlet” biçiminde bir ayrışma yaratmıştır (Toprak, 1982: 18-19). İttihat ve Terakki Hükümeti, bu çerçevede “iktisadi devlet”i şöyle açıklamıştır:

“Ulusal devletin temel işlevi iktisadi yapıyı güçlendirmek, bireye girişim ortamı hazırlamak, halkın vergi ödeme gücünü arttırarak devlete dolaylı yoldan gelir sağlamaktır. Böylece, devrimin ilk yıllarında İttihatçılar, ‘kapıkulu’ geleneğini yadsıyor, bireyciliğin çağdaş toplumun temel felsefesi olduğunu, devlete karşı bireyin savunulması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bundan böyle birey girişimci kılınacak, ‘teşebbüs-i şahsi’ Osmanlı toplumunun yaşam felsefesini oluşturacaktı (Toprak, 1982:19).

Jön Türk hareketinin düşünce yapısının temellerini “geri kalmışlığın üstesinden gelme” arzusu oluşturmaktaydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalya, Almanya ve diğer Orta Avrupa kökenli muhalifler arasında “neo-merkantilist” bir “milli ekonomi” düşüncesi yaygındı. Bu düşünce, dünya sahnesine çıkmaya hazırlanan “milli burjuvazi”lere bir örnek oluşturabilirdi. Oysa Osmanlı İmparatorluğu’nda “milli ekonomi”nin kurulması için gerekli olan bir sanayi burjuvazisi mevcut değildi (Keyder, 2003: 77-78). “Milli iktisat” düşüncesinin temellerini oluşturan “iktisadi korumacılık”, XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Türk- Müslüman milliyetçiliğinin ortaya çıkmasıyla geniş bir

alanda varlığını gösterdi. Özellikle Türk-Müslüman aydınlar, Avrupa sermayesinin Osmanlı ekonomisi üzerindeki baskın egemenliğine karşı önemli bir reaksiyon gösterip Gayrimüslim topluluklarının Avrupa sermayesinin yerel ortakları ve temsilcileri olmalarına karşı şiddetli bir tepki vermişlerdir. Avrupa’nın yaygın söylemi olan İslam ve uygarlığın bağdaşamayacağı önyargısı, Müslümanları modern bir Müslüman milletin oluşabileceğini savunan bir modernleşme girişimi yaratmaya yöneltmiştir (Kılınçoğlu, 2023: 294-295).

Tanzimat’tan başlayarak devletin modernleşmesi ve buna bağlı olarak modern eğitim kurumlarının yaygınlaşması sonucunda bir Müslüman-Türk orta sınıf ortaya çıkmış, ancak Avrupa sermayesinin Osmanlı Devleti’ne girişi sayesinde oluşan ekonomik gelişme, en çok Gayrimüslim sınıflara yaramıştır. Bu durum da siyasi ve ekonomik iktidar arasında bir çelişki oluşturmuştur: Türk-Müslüman asker ve siyasetçileri tarafından yürütülen modernleşme girişimleri, Gayrimüslimlerin işine yaramış, bunların ekonomik konumlarını güçlendirmiştir. Ayrıca Avrupa’nın iktisadi yönden Osmanlı Devleti’ni hegemonyası altına alması sonucu Osmanlı toplumunun istikrarını bütünüyle bozmuş, Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasındaki ekonomik ve toplumsal çelişkiyi derinleştirmiştir (Georgeon, 2006: 26-27).

Siyasi güç ve iktisadi güç arasında oluşan bu derin çelişki, toplumsal yapıyı da dikkate alarak “milli iktisat” düşüncesinin ortaya çıkmasına temel oluşturmuştur. “Milli iktisat” düşüncesinin uygulayıcısı konumunda olan Jön Türklerin karşı karşıya oldukları ekonomik sorunların üç farklı yönü vardır: Birincisi, yabancı sermaye bağımlılığına yol açan koşulları ortadan kaldırarak milli bir ekonomi yaratmak; ikincisi, ülke ekonomisini yöneten Gayrimüslimlerin ve Avrupalı sermayedarların yerine Müslüman Türkleri geçirmek; üçüncüsü de bir ziraat üreticisi halinde olan Türk-Müslüman halkı tarım dışında ticaret ve sanayi alanlarında iş yapmaya teşvik etmek ve toplumsal, kültürel ve ahlaki değerleri

bu yeni çizgiye uygun olarak değiştirmektedir (Karpaz, 2010: 171-172).

Balkan Savaşlarındaki ağır yenilgilerin ve Balkan toplumlarının milliyetçilik düşüncesi ile Osmanlı’ya karşı cephe alması, devlet bünyesinde Batı karşıtlığını arttırmıştır. Bu da İttihat ve Terakki yönetiminin ekonomi politikalarını yeniden oluşturmalarına ve politik duruşlarına daha uygun yeni bir yol aramalarına yardımcı oldu. “Milli iktisat” olarak adlandırılan bu yeni ekonomi politikası, korporatizm, korumacılık ve ekonomi üzerindeki devlet kontrolünün bir karmasıdır. Düşünsel kökenleri Alman Tarihçi Okulu ve Friedrich List’tir. Osmanlı toplumsal yapısındaki karmaşa ve I. Dünya Savaşı’nın yaklaşması “milli iktisat” düşüncelerinin uygulamaya geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Sonuçta İttihat ve Terakki, 1916 Genel Kongresi’nde bunu resmi politika olarak benimsediğini net bir biçimde ortaya koymuştur (Hanioglu, 2008: 189).

I. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkmasından sonra Osmanlı Devleti savaşa Almanya’nın müttefiki olarak dahil olmuş, savaş sürecinde İttihat ve Terakki hükümetinin uyguladığı ekonomik politikalar, “milli iktisat” düşüncesinin tohumlarını da atmıştır. Osmanlı hükümeti 1914’te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmış, bu eylemi savaşın yarattığı ekonomik izolasyonla birleşince yerli üreticilerin lehine korumacı bir ortam yaratmıştır. Hükümet gümrük tarifelerini her yıl ciddi bir biçimde arttırarak korumacı düzeni daha da güçlendirmiştir. Ancak savaşın yarattığı olumsuz birtakım koşullar da ciddi boyutlara ulaşmıştır. Örneğin yetişkin erkek nüfusun askere alınması hem tarım hem de tarım dışı sektörlerde ciddi bir üretim daralmasına yol açmış; demiryollarının kullanımı büyük oranda askeriye tahsis edildiği için üretimin büyük bir kısmı pazarlara ulaşamamış; aynı zamanda savaş koşulları var olan ihracat pazarını önemli ölçüde sınırlamıştır. Bu da büyük kıtlıklara yol açmış, karaborsacılığın yaygınlaşması ve yeni bir “savaş zengini” sınıfının oluşması sonucunu doğurmuştur. Tüm bu koşullara rağmen İttihat ve Terakki yöneticileri devlet içindeki ekonomik

güçler dengesini, özellikle Türkler lehine değişmesine göz yummuştur. Savaşın ilerleyen koşulları içinde Gayrimüslim ve yabancı sermayelere karşı, tüm olumsuzluklara rağmen milli bir Türk-Müslüman burjuvazisi yaratma amacı resmi bir politika olarak sürdürülmüştür. İttihat ve Terakki yönetimi, Türk girişimcilerin unvanlarında “milli” ibaresi geçen bazı şirket ve banka kurmalarına yardımcı olmuş, Osmanlı Bankası’nın yerine milli bir Merkez Bankası’nın kurulmasına destek vermiş, bunun sonucunda 1917’de “Osmanlı Milli Şerefi” kurulmuştur. İttihat ve Terakki ayrıca kendi politikalarını uygulamak amacıyla Türk ve Müslüman üreticilere yönelik çeşitli kooperatifler ve zanaatkar toplulukları gibi değişik ekonomik kurumlar da oluşturmuştur. Bu örgütlenmeler “milli ekonomi”yi yaratma amacını desteklemiştir. Ancak savaşın Osmanlı aleyhine sonuçlanması, bütün bu çabaların boşa çıkmasına yol açmıştır (Hanioglu, 2008: 189-190).

I. Dünya Savaşı yıllarında hükümet tarafından oluşturulan bu ekonomi politikaları sayesinde Türkler lehine bir iş hayatı yaratılması yönünde somut birtakım adımlar olarak nitelendirilse de bunlar hem son derece muğlak hem de kullanılacak yöntemler gelişigüzel bir biçimde belirlenmiş, “hayalci” bir bakış açısı daima tartışma konusu olmuştur. Ancak kesin olarak söylenebilir ki bu uygulamalar “milli iktisat” düşüncesinin olgunlaşmasına ve uygulanmasına temel oluşturmuştur. “Milli iktisat” düşüncesinin uygulanması, ancak I. Dünya Savaşı sırasında uygun bir ortam bularak kendini göstermiştir. “Türk olmayanların yürüttükleri ekonomik faaliyet alanlarını ele geçirmek” atılan adımlar içinde en önemlilerinden birisi olmuştur (Yalman, 2019: 131-134).

Milli iktisat düşüncesinin düşünsel temellerini önemli ölçüde Ziya Gökalp ve Tekin Alp belirlemiştir. Bu yargı, aşağıdaki saptamayla desteklenebilir:

“Savaş içindeki bu gelişmelerin fikriyatını Ziya Gökalp yapıyor ve bu münasebetle ‘İktisadi vatanperverlik’ ismini verdiği yeni bir doktrin ortaya

çıkartıyordu (...) Tekin Alp (Moiz Kohen) ise sosyalpolitik görüşlerinden esinlenmiş makalelerini Türkçülerin organı Yeni Mecmua’da yayınlıyordu (...) Burada da modern Türkiye’de Atatürk devrinde hâkim olmuş düşüncelerin ilk şeklini artık seçmek mümkündür” (Mardin, 1985: 633).

Osmanlı Devleti’ni savaş yıllarında yöneten İttihat ve Terakki Hükümeti’nin önde gelen düşünürlerinden Ziya Gökalp, 1923’te milliyetçi manifestosunu yayımlayarak “milli iktisat”ın temel noktalarını özetlemiştir. Gökalp, kendisinin Durkheim’den etkilenen bir sosyolog olduğunu belirtmiş, Friedrich List ve John Rae gibi saygın düşünürlerin liberal ekonominin güya evrensel nitelik taşıdığı yönündeki doktrinlerinin yanlış olduğunu ortaya koyduklarını ve böylece geri kalmış ülkelerin ilerlemesi için yeni ufuklar açtıklarını savunmuştur (Özveren, 2005: 140).

II. Meşrutiyet’e kadar, hatta II. Meşrutiyet’te kısa bir süre içinde uygulanan liberal doktrine karşı Ziya Gökalp’in temsil ettiği “mefkureci” düşünce dikkati çeker. “Mefkurecilik” idealist milliyetçilik bağlamında ele alınmış, hem liberalizme hem de sosyalizme karşı konumlanmıştır. “Mefkureciliğin” ekonomik ifadesi Gökalp’te “solidarizm” ve “mesleki temsilcilik” olarak açıklanmıştır. Gökalp’in buradaki amacı eski loncaları yeniden diriltmek ve modern meslek örgütlenmesini devletin ekonomik desteği ile kalkındırarak modern bir Türk burjuva sınıfı yaratmaktır. Ancak bu burjuva sınıfı hem “milli” hem de “milliyetçi” olacaktır. Toplum içinden yetişmiş kapitalist bir sınıf olacak, ancak bu sınıflar “milliyetçi” olacağı için sınıflar arası çatışma ortaya çıkmayacaktır (Berkes, 1972: 54). Gökalp’in temellerini oluşturduğu “milli iktisat” düşüncesi, Atatürk devrimleri ile bütünleşerek II. Dünya Savaşı’na kadar liberal politikalara karşı daha büyük bir ağırlık taşımıştır. Ancak uygulama alanında farklı ve özgün bir gelişme çizgisi yakalayamamıştır.

2.2. Kadrocuların “Milli İktisat”a Yönelik Görüş ve Değerlendirmeleri

Kadro yazarları içinde “milli iktisat”ın en büyük temsilcisi olan Ziya Gökalp’e yönelik değerlendirmeleri Şevket Süreyya Aydemir yapmıştır. Onun Gökalp ile ilgili yaptığı olumlu ve olumsuz düşünceler tüm Kadrocuların ortak düşüncesi olarak kabul edilebilir. Şevket Süreyya, Gökalp’in *Türkçülüğün Esasları* adlı eserindeki “İktisadi Türkçülük” bölümünden aşağıdaki alıntıyı yapmıştır:

“Türkler, eskiden sahip oldukları bu iktisadi refaha gelecekte de kavuşmalıdırlar Hem de kazanılacak servetler, (...) umuma ait olmalıdır. Türkler, hürriyet ve istiklali sevdikleri için, iştirakçi (komünist) olamazlar. Fakat, eşitliği sevdiklerinden dolayı, fertçi de kalamazlar. Türk kültürüne en uygun olan sistem solidarizm yani tesanütçülüktür. Ferdi mülkiyet, sosyal dayanışmaya yaradığı nispette meşrudur. Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdi mülkiyeti ilgaya teşebbüs etmeleri doğru değildir. Yalnız, sosyal dayanışmaya yaramayan ferdi mülkiyetler varsa, bunlar meşru sayılamaz. Bundan başka, mülkiyet yalnız ferdi olmak lazım gelmez. Ferdi mülkiyet gibi, sosyal mülkiyet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakarlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen ve fertlerin hiçbir amelinden hasıl olmayan fazla karlar [artıklar] cemiyete aittir. Fertlerin bu karları kendilerine mal etmeleri meşru değildir. Fazla karların plus-value’lerin cemiyet namına toplanmasıyla husule gelecek büyük kazançlar, cemiyet hesabına açılacak fabrikaların, kurulacak büyük çiftliklerin sermayesi olur (...) Demek ki Türklerin sosyal mefkuresi, ferdi mülkiyeti kaldırmaksızın, sosyal servetlerin fertlere kaptırmamak,

umumun menfaatine sarf etmek üzere muhafazasına ve üretilmesine çalışmaktır” (Gökalp, 2005: 180-181; Aydemir, 1932: 38).

Şevket Süreyya Gökalp’in I. Dünya Savaşı sonlarında ortaya koyduğu iktisadi düşüncelerini “solidarist” bir temele dayandırdığını, yaşanan dönemin iktisat düşüncesine konu olan “devletçilik” arasında büyük benzerlik olduğunu söylemiş, ancak Gökalp’teki bu devletçiliğin hiçbir zaman ülke gerçeklerinin incelenmesinden ortaya çıkan ve bütün ilkeleriyle bu gerçeklerin dünya içindeki gidişatından çıkarılan bir “iktisadi devletçilik” olmadığını savunmuştur. Bu konuda Gökalp’in Batı’da, özellikle de Fransa’da yaygın olan ve iktisadi zorunluluklardan çok, duygusal birtakım gerekçelerin ürünü olan “solidarizm”i doğrudan aktardığını ifade etmiştir. Aslında Gökalp’in de bunun farkında olduğunu belirterek “iktisadi Türkçülüğün” öncelikle Türkiye’nin iktisadi gerçekliğini nesnel bir biçimde inceledikten sonra “milli iktisat”ımız için bilimsel ve ayrıntılı bir programın oluşturulması yönünde bir tavsiyede bulunduğunu söyler. Şevket Süreyya’ya göre Gökalp’ten “kül” halinde bir millet iktisadi görüşünü beklemek doğru değildir; onun bu konuda suçlamak da yersizdir. Çünkü Gökalp her şeyden önce savaştan önceki devletin düşünürüdür. Savaştan önceki Türkiye, iktisadi özgürlüğü, ekonomik kontrollerle ve kapitülasyonlarla elinden alınmış bir ülke konumundadır. Büyük sanayi ülkelerine bir yandan hammadde üreten, bir yandan da bunlara “açık pazar” olan pasif bir “yarı-sömürge” durumundadır. İktisadi yönden dışarıya bağımlı ülkeyi bazı yapısal değişiklikler yaratarak ortadan kaldırmaya çalışan Genç Türkler’in yaptığı eylemler, ulusun iktisadi düzeninde bir değişim yaratamadığı için doğal olarak sınırlı kalmış ve bunların eylemleri küçük burjuva iktisatçılığının görüş alanını hiçbir şekilde aşamamıştır. Bu dönemde iktisat konusunda görüş belirtenlerin bütün amacı, Türkiye ve yabancı pazarlar arasında o döneme kadar Levantenler ve azınlıkların elinde bulunan “aracılık” işlerini devletin alacağı bazı önlemlerle kısmen de olsa Türkleştirerek bu yolla iktisadi işleyişi sınırlı bir

Türk burjuva sınıfı yaratmaktan öteye gidememiştir. Bu yaklaşım, “milli sanayi”, “milli ulaşım”, “milli kredi” oluşmasını sağlayacak bir ortam yaratamamıştır. Henüz denetimsiz bir idareye ve saldırıdan korunamayacak bir gümrük sınırına bile sahip olmayan, bundan dolayıdır ki bağımsız bir “millet iktisadiyatı”nın en temel koşullarına bile sahip olmayan “kozmpolit” bir Osmanlı bünyesi içinde bağımsız bir “milli iktisat” görüşünün oluşması esasen imkansızdır. Bu yüzden Gökalp’in savaş öncesi dönemi yansıtan toplumsal görüşlerinde de “milli iktisat” düşüncelerinin genişliği, o dönemin şartlarının elverişsizliği ile doğru orantılıdır. Dardır, tezsizdir. Bizim ülkemizde de bir “milli iktisat” mücadelesinin kendi temellerini oluşturması, bağımsız bir “millet iktisadi görüşü”nü kendi ideolojisini yaratması için belli bir zamanın ve birtakım olayların yaşanması gerekliydi (Aydemir, 1932: 38-40).

Bu değerlendirmelerden de anlaşılıyor ki Şevket Süreyya, Gökalp’in “milli iktisat” tezinin ülke gerçeklerini göz önünde bulundurup araştırılarak ortaya koymadığını öne sürmüştü, ancak o günün koşulları içinde zaten böyle bir tezin ortaya konmasının imkânsız olduğuna da dikkat çekmiştir. Şevket Süreyya’nın Gökalp’e yönelik en önemli eleştirisi, onun “savaş öncesi” dönemi yansıtan bir düşünür olması ile ilgilidir: “Eğer sağ olsaydı onun da kendileri gibi düşüneneğinden emindir” (Tekeli ve İlkin, 2003: 166). Gökalp’i o günün toplumsal gerçeklerine yönelik bir tez öne sürmemekle ilgili eleştirmiş, yaklaşımının hissi bir bağlamda olduğunu öne sürmüştür.

Şevket Süreyya, Ziya Gökalp’in ortaya koyduğu “İktisadi Türkçülük” teziyle Kadro’nun yaklaşımı arasında birtakım benzerliklerin olduğunu da gözden kaçırmamakla birlikte Gökalp’in bunu “solidarizm”den çıkardığını, Kadrocuların ise bu sonuca “dünya iktisadiyatı”nın çözümlemelerinden ulaştığını söylemiştir. Şevket Süreyya’nın Ziya Gökalp ve eserleri üzerinde yaptığı uzun incelemeler ve değerlendirmeler, Kadrocuların “devletçilik” anlayışını oluştururken onun bazı iktisadi yaklaşımlarını benimsedikleri görülmektedir.

3. Devletçiliğe Geçiş Süreci: İç ve Dış Gelişmeler

I. Dünya Savaşı, savaştan bütün ülkeler gibi Osmanlı’da da devletin yeni görevler üstlenmesine yol açmıştır. Savaştan önce vakıf ve bunun gibi kurumlarla dengelenen ve “devlet dışı” bir nitelikte olan toplumsal düzen, savaş yıllarında devleti doğrudan devreye sokmuştur. Devlet, sosyal fonksiyonları da üstlenmiş, halkın yaşesi devletin ana gündemini oluşturmuştur. Özünde o günkü deyişle, “devlet iktisadiyatı” ya da “devletçilik” benimsenmiştir. Bu yıllarda Darülfünun’a davet edilen Alman profesörler, klasik ekonomi politik yerine “sosyal iktisat”ı gündeme getirmişlerdir. Kısaca çağdaş anlamda devletçilik, Türkiye’de I. Dünya Savaşı ile birlikte başlamıştır (Toprak, 1995: 4-5). Özellikle devletçiliğin ilk izleri, Osmanlı’nın son dönemlerinde açık biçimde görünmektedir. Bu dönemde devlet, kimi zaman yabancıların da katılımıyla sanayi ve altyapı tesislerinin kuruluşunda doğrudan bir yatırımcı olmuştur. Bu anlayış, Kemalist reformlara da bir örnek teşkil edecektir (Herschlag, 1999: 225). Savaşın sonunda Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu yıkılmış, Avrupa’da “denge unsurları”nı oluşturan bu imparatorlukların yıkılmasıyla uluslararası alanda istikrarsız ve çalkantılı bir dönem başlamıştır. 1919-1929 yılları arası imzalanan barış anlaşmaları, harita üzerinde bir düzen yaratmakla birlikte birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu yeni anlaşmalar, ulusal devletlerin kurulmasını kolaylaştırdığı gibi “azınlıklar” yönünden birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuş, Almanya’nın zayıf düşmesi Avrupa’daki dengeleri temelinden sarsmıştır (Ertan, 1994: 29-30). Osmanlı Devleti de bu üç imparatorluk ile birlikte bu savaşta yenilgiye uğrayarak son bulmuştur. Savaş sonrası Avrupa’da yeni bir dünya kurulurken II. Meşrutiyet’i de “Milli Mücadele” noktalamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, büyük oranda Osmanlı mirasını devralmıştır. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki çevresinde geliştirilen “milliyetçilik”, “halkçılık” ve “devletçilik” ilkeleri, Cumhuriyet hükümetinin ve Halk Fırkası’nın benimseyeceği

ana ilkeleri meydana getirmiştir (Toprak, 1995: 5).

Savaş koşulları “milli burjuva” yetiştirmeyi destekleyen unsurları, İttihat ve Terakki’nin “Müslüman-Türk girişimciler” lehine yarattığı birtakım uygulamaları eklemiştir. Savaş durumundaki Osmanlı ekonomisi, kendi içinde bütünleşmek olanağını bu şartlarda kazanmıştır. Fakat bunun sonucunda “savaş zengini”, “toplumsal ahlakı” ve “dayanışmayı” büyük ölçüde sarsan bir sınıf ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki’nin üretime dönük bir orta sınıf yaratma çabası ne yazık ki olumsuz bir biçimde sonuçlanmıştır (Kazgan, 2006: 51-54). Nitekim gerek savaşın olumsuz koşullarını bütün ülkenin aleyhine de olsa kendi çıkarları için kullanan ve zenginleşen kesim, aydın ve yurtsever gençlerin gözünden kaçmamış ve ağır bir biçimde eleştirilmiştir. Hatta bu durum, birçok edebiyata da konu olmuş, örneğin Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore* adlı romanında mütareke döneminde işgal altındaki İstanbul’da yaşanan “ahlaki çöküntü”nü keskin bir gözlemci sıfatıyla eleştirmiştir (Karaosmanoğlu, 2024). Bunun bir devamı olarak da bağımsızlık savaşından sonra ekonomik ve toplumsal anlamda Anadolu’nun tam bir “çöküntü” içinde olmasıdır. Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarını peş peşe yaşayan toplum, yorgun ve çöküntü içindedir. İstanbul’daki çok az sayıda tüccar dışında sermaye birikimine sahip kimseyi bulmak mümkün değildir. Sanayimiz, neredeyse yok denecek durumdadır. Küçük ve orta büyüklükteki toprak sahiplerinin koşulları oldukça kötüdür. Lozan Anlaşması’nın hükümlerine bağlı olarak Trakya ve Batı Anadolu’da yer alan ve ciddi bir işgücü oluşturan zanaatkar Rum nüfus, mübadele ile Yunanistan’a gönderilmiş, bu da yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde çok büyük ekonomik sorunlar yaratmıştır (Çavdar, 2013: 339).

Savaş sonrası dönemde iktisadi alandaki gelişmeler, şöyle özetlenebilir: Osmanlı Devleti ile 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti arasındaki en önemli fark, imparatorluğun ekonomisini dünya ekonomisiyle entegre etmede çok önemli bir yer tutan Gayrimüslim azınlıkların

büyük oranda ekonomik hayattan çekilmiş olmasıdır. Türk-Müslüman girişimciler bunların yerini alırken diğer yandan da yabancı sermayenin girişi için gerekli girişimler yapılarak bütünleştirici bir politika izleniyor; böylece yerli-yabancı sermaye ortaklıklarının kurulması sağlanıyordu. 1923-1929 yılları arasında Türkiye ekonomisi Osmanlı ekonomisinin “bir devamı” olarak değerlendirilmekteydi (Keyder, 1984: 1067-1068).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ve Lozan Anlaşması’nın kısıtlayıcı hükümleri ortadan kalktıktan sonra hızlı bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için en etkin yolun “iktisadi devletçilik mi liberalizm mi” sorusu olduğu gündeme gelmiştir. Yani yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ya liberal ya da müdahaleci iktisat politikasını izleyecekti. Liberalizm, zaten zayıf Türk burjuvazisini kendi haline bırakmak, daha doğrusu onu yeniden Avrupa kapitalizminin esiri haline getirmek demektir. Bu da Cavid Bey politikasının yeniden tekrarlanması demektir. Böyle bir kaderi tekrar yaşamak istemeyen milliyetçi Türkiye müdahaleci olacak, devlet kendi kaynaklarını kullanarak sanayici, tüccar ve çiftçi yetiştirmek için her türlü yardımı yapacaktı. Devlet, klasik hizmetler ile (asayiş, savunma, adalet vb.) yetinmeyecek, “milli tasarruf”un yaratılmasında aktif rol oynayacak, bu tasarrufların bir kısmını girişimcilere aktaracak, bir kısmını da kendisi kullanacaktı. Levantenlerle azınlıkların yerini almaya başlayan Türk iş adamlarına gerekli desteği vererek onların güçlenmesini sağlayacaktı. İttihat ve Terakki’nin başlattığı bu denemede hayal kırıklığı yaratmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti’nin milliyetçi aydın kadrosunun ekonomik bağımsızlık isteklerine cevap veren bir politika olmuştur. Nitekim İzmir İktisat Kongresi de bu isteği dile getirmiştir. Bu kongreye esas olan ana görüş, “devlet karışmasın, biz yapalım” şeklinde değil, “devlet bizi her alanda desteklesin” görüşüdür. Devletin müdahalesinin özel teşebbüse bir engel oluşturmayacağı, onun gelişmesine destek olacağı anlamına gelmektedir. Liberalizm, ideolojik olarak savunulmuşsa da birçok iş çevresi tarafından reddedilen bir anlayış

olmuştur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, bu koşullarda bir “milli iktisat” politikası uygulamıştır (Avcıoğlu, 1996: 367-369). Sonuç olarak ekonomik yapı devletin müdahalesi altında gelişmiştir. Atatürk, bir yandan özel girişimciliğin zayıflığını görürken diğer yandan da kamu yararının ne kadar önemli olduğunun bilincindeydi. Nitekim 1922 Mart’ında Meclis’e “siyaseti iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafii umumiye (genel çıkarları) doğrudan doğruya alakadar edecek iktisadi müessese ve teşebbüsleri mali ve fenni kudretimizin müsaadesi nispetinde devletleştirmektir” (Ahmad, 2021: 229).

Milli Mücadele’nin hemen ardından 1923 yılında toplanan “İzmir İktisat Kongresi”nde önemli kararlar alınmıştır. Kongrenin sonrasında “İktisadi Milli Misak” (“Misak-ı İktisadi”) bildirgesi yayımlanmıştır. Kongre’de “liberal” ekonominin temel ilkeleri ağırlık kazanmıştır. Bunda Lozan Anlaşması’nda yer alan savaştan önceki gümrük resimlerinin 31 Aralık 1929’a kadar sabit kalmasına yönelik hüküm etkili olmuştur. Kongre’de kabul edilen ilkeler, genel bir biçimde değerlendirilirse: Yabancı sermayeye açık olan “liberal”, ancak yerli tüccar ve sanayicilerin ayrıcalıklı duruma gelmesi için devlet desteğini öngören, “himayeci” bir politikanın ağırlık kazandığı söylenebilir. Toplantıda yer alan işçi grubuna rağmen “grev hakkı” gündeme getirilmemiş; “toprak reformu” ve “devletçilik” gibi sorunlara hiç değinilmemiştir. Bu da Kongre’de “liberal” ekonominin ağırlık kazandığının önemli bir göstergesidir. Liberal bir iktisat politikasının benimsenmesindeki bir başka neden, toplantıya katılan tüccar kesiminin ciddi bir hazırlık yaparak gelmesi ve Kongre Başkanı olan Kazım Karabekir’in bunlara öncelik tanınması olarak değerlendirilebilir. Ancak şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki gerçek anlamda bir sanayi olmadığı için işçi sınıfı oluşmamış; çoğunluğu oluşturan toprak sahibi köylü kesimi de siyasi katılımın dışında ve uzağında kalmıştır (Ökçün, 1984: 1064).

İktisat Kongresi’nde alınan kararların uygulamasına bakıldığında 1923-1930 yılları arasında hükümet, gerçekten de ekonomik hayata pek müdahale etmemiştir. Ancak izlenen bu tutumun iyi sonuçlar verdiği de söylenemez. Çünkü 1923-1930 arasında ekonomide önemli bir gelişme ve başarı elde edilememiştir. Ayrıca yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçekleştirilen devrimler, az sayıdaki aydın kesime ulaşmıştır. Cumhuriyet devrimleriyle büyük “üst yapı” dönüşümlerinin sağlandığı bu dönemde asıl ulaşılmak istenen “toplumsal refah”ı yaratma hedefi neredeyse unutulmuştur. Topluma refah getirisi olmadığı için de bu büyük dönüşümler, “köksüz” ve “etkisiz” kalmıştır (Çavdar, 2013: 339-341).

“Korumacı-devletçi sanayileşme” olarak adlandırabileceğimiz bu anlayış, 1908’den beri hükümetlerin üzerinde çok düşündüğü ve çalıştığı bir konudur. Osmanlı fikir hayatında “serbest ticaret” anlayışı kadar “korumacılık” düşüncesine dayalı müdahaleciliğin var olduğu da bilinmektedir. Özellikle bu düşünce savaş yıllarında yaygın bir biçimde benimsenmiş, modern anlamda devlet işletmeciliği, ilk ürünlerini demiryolu siyaseti ile vermiştir. 1908-1922 yılları arasında izlenen “korumacı-milliyetçi” iktisat politikasıyla 1923-1929 yılları arasında izlenen politikalar arasında çarpıcı bir sürekliliğin olduğu da gözlenmektedir. Ancak 1930-1939 yılları arasındaki iktisat politikalarının bunlardan belirgin bir biçimde koptuğu da bir gerçektir. Bu dönemi (1930-1939) iktisat politikalarının iki önemli özelliği dikkat çeker: “Korumacılık” ve “devletçilik”. İktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuç değerlendirildiğinde “ilk sanayileşme dönemi” olarak da nitelendirmek mümkündür (Boratav, 2018: 63-64). Özetle 1923-1939 yılları arasında izlenen iktisat politikaları üç ana dönemde ele almak mümkündür: “1923-1929: Dışa açık, devlet eliyle özel sermayenin teşviki dönemi (...) 1930-1932: Özel sermayeye dayanan himayecilik-ithal ikamesi dönemi (...) 1933-1939: Devletçilik-himayecilik sentezi (...)” (Boratav, 1977: 41).

1930’lu yıllar, Türkiye ekonomisinde birbirinden farklı iktisadi düşüncelerin tartışıldığı ve her bir düşüncenin kendi anlayışı çerçevesinde ekonomik anlamda bir dizi önerilerde bulunduğu dönemdir. 30’ların ilginç yönü, belirli bir iktisat politikasının düzenli olarak uygulandığı bir dönem olmaktan çok, “kalkınma” ile ilgili sorunların “liberalizm” ve “devletçilik” kavramları çerçevesinde tartışıldığı ve bu tartışmaların hükümetin “politik” uygulamalarına yansıdığı bir dönem olmasıdır. İktisat politikalarındaki istikrarsızlığın ana nedenlerinin başında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı gelir. Bu buhranın Türkiye’de yarattığı sarsıntıya ek olarak 1929’da Lozan Anlaşması’nın gümrük politikasıyla ilgili hükümlerinin yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkan yeni sorunlar eklenmiştir. Ayrıca 1923-1929 yılları arasındaki ekonomik uygulamaların başarısızlığı ve bunun sonucunda ortaya çıkan toplumsal gerginlik, 1930’lardaki “kalkınma politikaları”nın yeniden yapılanması arayışlarını da ortaya çıkarmıştır (Trak, 1984: 1085; Çavdar, 1984: 1077).

Cumhuriyet hükümetinin ekonomideki asıl hedefi, Türk toplumunun maddi koşullarını sürekli geliştirip iyileştirmek, ülkenin refaha kavuşması ve bu refaftan toplumun bütün kesimlerinin yararlanmasını sağlamaktır. Diğer hedefler arasında ise sanayileşmeyi hızlandırmak, tarım üretimini arttırmak, ulaşım ağını geliştirip genişletmek ve bankacılık sistemini modernleştirmek dikkati çekmektedir. Hükümet, bu hedefler doğrultusunda 1929 yılına “iyimser” bir hava içinde girmiştir. Buğday üretiminin artacağı, tahıl ithalatının azalacağı, ihracatın artıp önemli yatırımların gerçekleşmesi için uygun bir iktisadi zemin oluşacağı, hükümetin uzun zamandır beklenen gümrük vergilerini arttırma olanağına kavuşacağı beklentisi içindeydi. Bunların sonucunda sanayide önemli girişimler yapılacaktı. Ancak tüm bu beklentiler Dünya Ekonomik Buhranı’nın ortaya çıkmasıyla boşa çıkmış, Türkiye ekonomisi de bu krizin derin etkileriyle karşılaşmıştır. Çünkü kriz, buğday fiyatlarının hızlı bir biçimde düşmesine yol açmış, tarım üretimiyle geçinen kesim fakrüzaruret içine düşmüştür. Ticaret hadleri bozulmuş, ithalat

hacminde ciddi küçülme meydana gelmiş ve hükümetin bütçe gelirlerinin cari değerinde önemli kayıplar yaratmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982: 74; Ertan, 1994: 19).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile başlayan büyük ekonomik kriz, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler üzerinde farklı etkiler yaratmıştır. Doğal olarak da dünyada krizden çıkmak için uygulanan iktisat politikaları da birbirinden farklı uygulamalar yaratmıştır. Ancak hemen hemen tüm dünyadaki ortak olabilecek tek eğilim, “ekonomiye devletin müdahalesi” şeklindedir. Bunalımın büyüklüğü, her devletin “kendi başının çaresine bakması”, kendi çözümlerini üretmesini gündeme getirirse de bunların sonunda her ülke “liberalizm”i bütünüyle dışlayan, radikal önlemler almaya başlamışlardır. Özellikle Türkiye gibi “Ulusal Kurtuluş” politikasının etkin olduğu ülkeler, kendi sanayilerini geliştirmeyi ana hedef haline getirmiştir. Bu ülkelerdeki sermayedar sınıf, ekonomik kriz nedeniyle uluslararası kapitalist sistem ile daha önceki gibi bütünleşmemiş ve kendilerine göre daha yeterli olabilecek bir ekonomik sistem yaratmaya yönelmişlerdir. Sorunların büyüklüğü karşısında fertlerin kendi imkanları çerçevesinde bunları çözebilecek durumda olması mümkün değildi. Devletin böylesine derin bir ekonomik krizin yaşandığı ortamda seyirci olması, mümkün değildi. Bunların üstesinden gelebilecek tek güç, devlettir. Bu buhranın yarattığı en önemli sonuç, “liberal kapitalizm”in çöküşü olmuştur. Gelişmiş ülkelerde dahi, devlet müdahaleciliğine yönelik talepler artarken özel girişimciliğin zaten zayıf olduğu Türkiye gibi ülkelerde devlet müdahaleciliğinin dozu iyice artmıştır. Özetle, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı tüm dünyada farklı etkiler yaratsa da devletin ekonomiye müdahalesi zorunluluğunu yaratmıştır (Ertan, 1994: 28-31).

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, bu “Büyük Buhran” karşısında 1929-1932 yılları arasında ne yapacağını bilemez bir durumda, arayış dönemine girmiştir. 1930’da kurulan ve muhalefette olan “Serbest Cumhuriyet Fırkası” ile hükümetteki “Cumhuriyet Halk Fırkası” arasındaki tek

tartışma, aşağı yukarı ekonomi politikalarına yönelikti. Muhalefet, krizden çıkış yolu olarak liberalizmi savunurken İsmet İnönü başkanlığındaki iktidar ise ekonomide devletin daha kapsamlı bir rol alması gerektiğini savunuyordu. Nitekim Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931 yılında gerçekleştirdiği kongresinde “Devletçilik”i resmi ve yeni ekonomi siyaseti, Kemalist ideolojinin ana dayanaklarından biri olarak kabul etti. Devletçiliğin tam olarak ne anlama geldiği açıklanmasa da bunu sosyalist bir ekonomi düzeni olmadığı, kapitalizmi tümüyle dışladığı yeni bir sistem olarak ortaya koydular. Sosyalist olamazdı, çünkü özel mülkiyeti ekonomik yaşamın belirleyicisi olarak alıyordu. Nitekim *Kadro*’nun en önemli iktisatçılarından kabul edilen Vedat Nedim, “Türk devletçiliği, ferdi mülkiyet ve tasarruf haklarına karşı çıkmaz. Ancak bu hakları kayıtsız şartsız kullanma, ulusun ve devletin yüksek çıkarlarına ters düşmemelidir” diyerek şahsi teşebbüsü bütünüyle reddetmediklerini açık bir biçimde ortaya koymuştur (Tör, 1932a: 15). Daha ziyade özel sektörün üstesinden gelemeyeceği sanayi yatırımlarını gerçekleştirmek ve bunları işletmek için devletin sorumluluk üstleneceğini öngörüyordu. Türkiye’deki devletçilik politikasının en büyük destekleyicisi 1932-1934 yılları arasında *Kadro* dergisini çıkarmış bir grup Kemalizm’e bütün kalbiyle inanan gençti. Bunlar ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlar başta olmak üzere yaşamın her alanında devlet planlamasını savunuyor, devletçiliği hem komünist hem de kapitalist sisteme karşı “en iyi yol” (“üçüncü yol”) olarak gösteriyordu (Zürcher, 2000: 286-287).

Kadro’nun yazarlarından olan ve devletçiliği en ateşli bir biçimde savunan Şevket Süreyya’nın “Büyük Dünya Buhranı”nı şöyle değerlendirmektedir:

“İçinde yaşadığımız dünya buhranı, sadece işlevsel değil, dünya çapında organik ve hatta toplumsal bir nitelik taşımaktadır. Daha önceleri yaşanan iktisadi buhranlar, eski iktisat yapısını daha ileri ve daha güçlü bir

evrilmeye taşırdı. Halbuki içinde yaşadığımız akım, çağdaş iktisat koşullarının hem bir çözülme hem de yeni bir düzene evrilme hareketidir. Birçok şey tasfiye ediliyor, bunların başında da dünyanın bir bölümünün sanayi ülkesi, diğer kısmının da ziraatçı ve hammaddeci ülkeler haline getirmiş olan emperyalist ve XIX. yüzyıl anlamında sömürgeci iktisat koşulları gelir. Bu şekilde de bir sömüren diğeri sömürülen ve tabii hale getirilen eski yöntem düzenler artık tarihe karışmaktadır” (Aydemir, 1968:71).

4. Kadrocular ve Devletçilik

4.1. Devlet Tanımı ve Devletçilikle İlgili Temel Görüşleri

1930’larda Cumhuriyet Halk Fırkası’nın devletçiliği “resmi” bir ilke olarak benimsemesine karşın bunun sınırları kesin çizgilerle çizilmediği için toplumdaki tüm kesimler “devletçi” olduğunu öne sürmüştür. Ancak bunların bir kesimi gerçekte “liberal” eğilimleri benimsemiş çevrelerdir. Devletçiliği bu şekilde yorumlayan bu grup, “kişilerin yapamadığını devlet yapar” söylemini temel alan bir devletçilik yaklaşımında bulunmuşlardır. Başka bir kesim ise bu söylemi yetersiz bularak sürekli bir çözüm arayışına girmişlerdir. Bunlar toplum çıkarları için bazı üretim kesimlerinin devamlı olarak devletin kontrolünde olması gerektiğini savunmuşlardır. Kısaca bir çeşit sürekliliği olan, “karma ekonomi” sistemine devletçilik olarak görmüşlerdir. Her iki görüşün de savunduğu “devletçilik”, var olan kapitalist düzenin işleme sürecini reddetmemektedir. Ortaya koydukları bu düşünceler ne “üçüncü yol” ne de “yeni bir toplumsal yapı”dır. Kadrocular, bu çerçevede yönetim içinde bulunmamalarına karşın iktidar adına yeni bir “devletçilik” ideolojisi üretmişlerdir (Tekeli ve İlkin, 1982: 81). Devletçilik, Kadrocuların tezlerinde çokça ele alınmış ve konuyla ilgili çok ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Şevket Süreyya, Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev, ayrı ayrı Türkiye’de

devletçiliğin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği yönünde açıklamalar yapmış ve tartışmalara girmişlerdir. Kadrocuların tamamı, “ulusal kurtuluş hareketi”ni temel alarak devleti tanımlamış ve değerlendirmişlerdir. Kemalist devrimlerin orijinal bir analizini yapmaya yönelmişler, bu analiz içinde “devletçilik” kavramına ayrı bir önem vermişlerdir. Bu analizde Türk Devrimi’nin, bir sınıf değil, “sınıfsız ve tezatsız bir millet” yaratmayı amaçladığını iddia ederek “devletçilik” anlayışlarını bu temel üzerine oturtmuşlardır.

Kadro’nun önemli teorisyenlerinden biri olan Şevket Süreyya, “Devletçilik yahut genel bir tabir ile etatizm, inhisarcılık demek değildir. Aynı süratle ve bazı Batı ülkelerinde uygulanan şekilde, devletin birtakım işleri ve teşebbüsleri, belirli bir zümre veya menfaat sahipleri hesabına kendi himayesi altına alması da değildir. Böyle devlet müdahalesi iktisadi hayata, ancak teknik bir müdahale olur. Halbuki devletçilik halk yararına ve sosyal fayda hesabına bir teşebbüs nizamıdır” demiştir (Aydemir, 1968: 180-181). Vedat Nedim ise devletçiliği ulusu sınıflara bölmeden, bir sınıfın diğerleri üzerinde egemenlik kurup onları kendi çıkarları doğrultusunda sömürmeden, milli gücün bir plan çerçevesinde iktisadi bağımsızlığa doğru en kısa ve en kolay yoldan ulaştırmak olduğunu söylemiştir (Tör, 1933: 17). Kadro yazarları Atatürk’ün devletçiliği, “ulusa, iktisadi alanda ortak amaçlar belirleyen ve ulusu bu amaçlara ulaşması için doğru yönlendiren ve doğru idare eden” siyasetin adı olarak değerlendirdiğini belirterek kendilerinin de “devletçilik”i aynı yönde değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir (Tör, 1933: 18). Kadro yazarlarından Burhan Asaf ise farklı bir bakış açısıyla “hükümetçilik” ile “devletçilik” kavramlarının birbirlerinden farklı olduğunu belirtmiş, hükümetin bir yönetim biçimi, devletçiliğin ise “toplum tarzı” olduğunu; birincisinin bürokratik bir sistem, ikincisinin ise “sosyal bir sistem” olduğunu savunmuştur (Belge, 1933: 32).

İsmail Hüsrev, “Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi” adlı makalesinde devletçiliği, başka bir

deyişle, devletin iktisadi işleyişe müdahale şeklinin üç farklı biçimde olabileceğini ifade etmiştir. Birincisi, “Fiskal devletçilik”tir. Bu anlayış, devletin yalnızca “bütçe gelirlerini” arttırmak için iktisadi teşebbüsler kurması veya bunlara ortak olmasıdır. Buna göre iktisadi faaliyetler, yine liberal esaslar çerçevesinde yürür. Genel olarak Batılı ülkelerde görülen devletçilik, özellikle de Türkiye’de gördüğümüz devletçilik bu niteliktedir. İkincisi, “sosyalist devletçilik” olup bu anlayışta devlet, iktisadi işleyişin bağımsız sosyalist toplumu kurmak amacıyla sosyalist bir plana göre düzenler. Bütün üretim araçlarının gerçekte sahibi devlettir. Devlet, belli bir sınıf adına (proleterya) yeni bir toplum kurmayı amaçlar. Üçüncüsü, “nasyonalist”, yani “milliyetçi devletçilik”tir. Bu anlayışa göre devlet, şu veya bu sınıfın emrinde değildir; ulusun yüksek çıkarlarını temsil eden örgütleyici bir rehber “kadro” kurar. Nasyonalist devletçiliğin ana ilkesi, bir yandan ulusal bağımsızlığı dışarıdaki düşman güçlere karşı korumak, diğer yandan da ülke içinde “milli iktisadiyat”ın “kül” halinde ve milletin tüm bireylerinin çıkarlarına uygun ve tümünü kapsayan bir gelir arttırma yoluna gider. Bütün ülkenin gereksinimlerini karşılayan ve büyük sermaye gerektiren üretim kollarını devlet bizzat örgütler. Devlet mülkiyetinin yanında “şahsi teşebbüsler” de bulunur. Ancak bunların faaliyetleri, “milli çıkarlar” a ters düşmediği ve onları etkilemediği sürece devlet müdahalesi gerektirmez. Ülkedeki milli sermayenin bilgisizlik, anlamsız rekabet ve plansızlık gibi nedenlerle harcanmasını önlemek için devlet, sermaye hareketleri üzerinde denetleyici bir güçtür. “Milli iktisat”ın işleyişine, bilinçsizce yapılmış yasalar değil, devletin bilinçli ve planlı çalışmaları hükmeder. “Milli Kurtuluş Hareketleri” iktisadi düzenlerinin geleceğini ve sağlıklı gelişme imkanlarını ancak böyle bir “devletçi” düzen içinde kurabileceklerdir (Tökin, 1932: 24-25).

4.2. Kadro’nun İktisadi Anlayışı ve Kalkınma Stratejisi

Kadro dergisinin yazarları aşağı yukarı bütün yazılarında yeni bir iktisat politikası oluşturmanın gerekliliğine, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin dünyadaki hiçbir iktisat politikasını örnek almadan, orijinal bir politika yaratmasının önemine ortaya koymuşlardır. Vedat Nedim, “yarı-sömürge iktisadiyatından millet iktisadiyatına geçişin ilk örneğini Türkiye’nin vereceğini belirttikten sonra yaratılacak iktisat politikasının tarihte bir örneği olmayacağını, bunun ‘yeni’ ve ‘orijinal’ olmak zorunda olacağını” savunmuştur. Bu yeni iktisat politikası, “tek güç olarak devleti” görmüştür. Bunlara göre “Türkiye dünya ekonomisinin her gün değişen koşullarını yakından izleyen bir ‘iktisat devleti’ olmalı, ülkenin her bireyi de bu kusursuz işleyen mekanizma içinde bir malzeme olarak kalmalıdır” (Tör, 1932b: 9).

Kadrocular “kapitalist sistem”in yarattığı sınıfların ortaya çıkmasının engellenmesi gerektiğini; “sınıfsız bir toplum” yaratmanın önemine sık sık vurgu yaparak tersi durumda Türkiye’nin de Avrupa’daki gibi “sınıflardan oluşmuş” bir toplum olacağını ve sınıf çatışmaları içinde bocalayacağını öne sürmüşlerdir (Türkeş, 1999: 148). İsmail Hüsrev, “Milli Kurtuluş Devletçiliği” adlı makalesinde, tüm Kadrocuların ortak görüşü olan “sınıfsız” ve “tezatsız” bir toplum yaratmanın önemini şöyle ifade etmiştir: “Türkiye’nin milli kurtuluş hareketi, bağımsız devlet düzenini kurmak için ülke içindeki ayrışmayı ve farklılaşmayı tasfiye etmelidir. Yani devlet, sınıflar arasında uzlaştırıcı değil tasfiye edici bir siyaset izlemelidir. Sınıflar arasındaki tezadı ortadan kaldırarak sınıfsız bir toplum yaratmalıdır” (Tökin, 1933: 30-31).

“Devletçilik”i çok kapsamlı ve geniş bir çerçeve içinde ele alan Kadrocular, devleti salt iktisadi kalkınmayı sağlayacak bir araç değil, toplumu iktisadi, siyasi, teknik ve kültürel yönden de geliştirecek bir “örgütlenme sistemi” olarak görmüşlerdir. Devletçilik ile ifade etmeye çalıştıkları bu toplumsal sistem, Batı’nın “muasır medeniyet”ini temsil eden bir model değildir.

Tersine, liberalizm karşıtı, “anti-empyralist” bir anlayış olup Batı aleyhtarlığı niteliğindedir (Köker, 2007: 194). *İktisadi Devletçilik* (c.2) adlı kitabında “millet iktisadiyatı”nı değerlendirirken, “millet iktisadı, maddi ve manevi refahı yüksek bir millet kuruluşunun yöntemlerinin bütünüdür. Bu kuruluşta millet, başka milletlerin ‘mal mübadelesi’ şeklinde sömürülmeye dayanan iktisat faaliyetine ihtiyaç duymaz. Yani millet, dışarıdan beslenmekten çok, öncelikle kendi içinden takviye alır” görüşünü savunarak aslında tüm Kadrocuların da ortak bakış açısını yansıtmıştır (Başar, 1933: 106).

Milli kurtuluşunu gerçekleştirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin planlanmış bir iktisat politikası yaratmasının zorunlu olduğunun altını çizerek, bu planın temelini “milli bir iktisat planı” yapmayı ve bunun da “şahsi teşebbüs”e bütünüyle karşıt bir politika izlenerek mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Ancak sosyalist sistemden farklı olarak bu planlamanın “şahsi teşebbüs”ü bütünüyle tasfiye etmek değil, yalnızca büyük sanayi, gelişmiş ulaşım, kredi gibi “milli iktisat”ın temel taşlarının devlet tarafından ele alınmasını savunmuşlardır. “Milli iktisat”ı kendi kabiliyeti ile oluşturacak bir programa ihtiyaç duyulduğunu, bu plan-programda “kolektif mülkiyet”e değil, “büyük iktisadi faaliyetler” de devletin mülkiyet gücünü kullanacağını öngörmüşlerdir. Büyük sanayi, bankalar, uluslararası taşımacılık, dış ticaret, devletin elinde olacağı için “milli iktisat”a, “millet çıkarları”na uygun bir yön çizmek de her zaman mümkün olacaktır.

“Milli iktisat” politikası ve “planlı devletçilik” üzerine bir hayli kafa yoran ve çeşitli yazılarında bundan sık sık söz eden Şevket Süreyya, dünyadaki çağdaş iktisadi yapıyı değerlendirmiş ve Türkiye’nin iktisadi yapısına yönelik önemli saptamalarda bulunmuştur. Şevket Süreyya’ya göre planlama işinde sağ kolu Amerika, sol kolu da Sovyetler Birliği temsil etmektedir. Buna göre Amerika bir sermaye hegemonyası kurmuş, bu da bireyin ve toplumun çıkarlarının gözetilmesi olmamıştır. Sovyetler Birliği ise yine bireyin ve toplumun çıkarlarını aşan putlaştırılmış bir iş

sermayesi anlamını taşımaktadır. Liberal işleyişin yarattığı sorunlar Amerika’nın bile ekonomisinde planlama yapma ihtiyacı yaratmıştır. Bireyin diğer bireylerle, milletin diğer milletlerle çatıştığı bu başıboş dünya düzeninde yeni bir iktisat politikasının yaratılması gerekmektedir. Bu kaotik ortamda, liberalizmden farklı bir orijinal sistemin inşa edilmesi ihtiyacı vardı. Bu sistem, bireyin ve milletin çıkarlarına dokunmadan ancak sınıfsal çelişkileri de reddetmeden yeni bir toplumsal düzen kurmak zorundaydı. Emek ve sermayeyi milli kontrol altında tutan bu sistem, milletin ileri menfaatlerini korumak şartıyla kendi içinde bireysel mülkiyet ve bireysel çıkar oluşturabilirdi. Toplum bünyesindeki ve milletler arası tezatları planlı bir iktisat politikasıyla denetlemek Türk inkılabının ilerici anlayışıyla da uyumluydu. Amaç, bireysel ve sınıfsal çıkar çatışmalarına yer vermeyen bir devlet-toplum düzeni yaratabilmektir. Devlet sınıfların üstünde bağımsız bir otorite olarak bütün çatışma ve anlaşmazlıkları dengede tutabilecek tüm bireylerin ve sınıfların yararına kararlar alabilecekti. Böyle bir sorumluluğu da ancak yönetici ve entelektüel kesim üstlenebilirdi (Gencer, 2023: 60).

“Sosyal iktisat”ı yönetme ve yönlendirmede devlet çeşitli enstrümanlar kullanabilir. Örneğin tesislerin doğrudan devlet tarafından kurulması, imtiyazlar verilmesi, devletin yetkilendirdiği kurul ya da kişiler tarafından var olan işletmelerin denetlenmesi gibi. Buradan da anlaşılıyor ki, Kadrocular “Milli Kurtuluş Hareketi”nin yarattığı “iktisadi devletçilik”i sınıf bütünlüğü ya da üstünlüğü olarak değil, “milli bütünlük” çerçevesinde ele almışlardır. Bir zümrenin çıkarları doğrultusunda toplumun istismar edilemeyeceğini öne sürerek faşizmde burjuva sınıfının sosyalizmde ise proleter sınıfın çıkarlarının gözetilmesini yanlış bularak izlenecek iktisat politikalarının “tüm milletin ortak çıkarları” doğrultusunda olması gerektiğini öne sürmüşlerdir (Tökin, 1933:30-31). Kadro’nun önemli yazarlarından Şevket Süreyya da “(...) ulusal kurtuluş savaşı veren bir ülkenin, beklenen işleri yerine getirilmesi için ‘yeni tekniğin ilk adımdan itibaren toplumun çıkarlarına yönelmiş

kurucu, işletici ve bütün artı ürünleri toplum adına benimseyici yeni tip bir iktisat devletinin bilavasita ve planlı bir müdahalesi zorunludur” diyerek planlamanın önemine dikkat çekmiştir (Aydemir, 1968: 38-39; Tekeli ve İlkin, 1982: 84).

Ülkede önemli bir sanayileşme atılımının başladığını gören Kadrocular, Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun çıkarılmasını, gümrük korumacılığını ve kontenjan politikalarını, bu atılımı destekleyen birtakım tedbirler olduğunu söyleseler de bu politikaların tüm himayeci ve koruyucu önlemlere rağmen “liberal” olduğunu savunarak Teşvik-i Sanayi Kanunu ile, gümrük duvarlarıyla ve ithalat sınırlamalarıyla devletin rolünün “şahsi teşebbüs”ü en üst düzeyde korumaktan öteye geçemediğini savunmuşlardır. Oysa bunlara göre özlemi çekilen ve kurulmak istenen sanayi, ileri teknikli ve rekabet kabiliyeti yüksek bir sanayi olmalıdır. Bunu yapabilmek için her şeyden önce devletin sanayi politikasını belli bir plan çerçevesinde değiştirmesi ya da dönüştürmesi gerekir. Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun değişmesi, sanayi ofislerinin kurulması gibi girişimler sanayide planlamaya yönelik eğilimlerin habercisidir (Tör, 1932c: 16).

“Milli iktisat”ı bir bütün halinde değerlendiren *Kadro* düşünürleri, bunun yalnızca bir kolu olan sanayide planlama yapmanın, diğer kolları boş bırakmanın doğru olmadığını söyleyerek “plan” kavramının bütün iktisadi yaşamı kapsamadığı takdirde aksayacağını savunmuşlardır. “İçinde bulunduğumuz iktisadi çaba, bir askeri seferberlikte olduğu gibi, milletin bütün maddi ve manevi güç; yeteneklerinin kesin bir plan ve kesin bir bağlantı içinde idare edilmesine bağlıdır” diyerek iktisadi alandaki tüm işleyişin bir plan ve program dahilinde yürütülmesi gerektiğinin önemini vurgulamışlardır (Tör, 1932c: 18).

Peki bu planlama işi nasıl olacak ve kim üstlenecektir? Kadrocular, milleti iktisadi yönden örgütleme işinin uzmanlık ve ciddi anlamda teknik bilgi gerektirdiğinin farkındadır. Bunun da henüz iktisadi kolların tam anlamıyla ortaya çıkmadığı ve bu alanlarda ileri eğitilmiş ve deneyimli insanlar yetişmediği için yine bu işi

yapmanın “devlet” eliyle olabileceğini öngörmüşlerdir. İktisadi planlama yapmak için de milleti örgütlemek ve yetiştirmiş insan gücünü beklemek imkansızdır. Bu aşamada devletin ağır bir yükü olacaktır. Çünkü yeni kollar yaratmak, bütün eğitim, bilim ve kültür hareketlerini bu amaca yönlendirmek hiç de kolay değildir. Ayrıca Kadrocular, tarihin hiçbir döneminde, hiçbir ülkede “devlet”in böyle ağır bir görev üstlenmediğinin farkındadır. Bu yüzdendir ki iktisadi devletçiliği ve planlı ve programlı bir iktisat politikasını uluslar tarihinde yeni bir dönem başlatmış olan “Gazi” gibi büyük ve inkılapçı bir şef sayesinde ülkemizde uygulanabileceği kanaatindedirler.

Sonuç

1932-1934 yılları arasında çıkarılan *Kadro* dergisinin yazarları ve düşünürleri öncelikle Türk toplumunun iktisadi ve toplumsal yaşamı üzerinde çeşitli inceleme ve araştırmalar yaparak bunlarla ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Osmanlı’dan başlayarak imparatorluğu Düyun-ı Umumiye’yi kapitülasyonları ve gümrük serbestisini kuran Batılı ülkelerin bir “açık pazarı” ve “yarı-sömürgesi” olarak değerlendirmişler, ülkenin bir bütün halinde kapitalist çıkarılara hizmet eden, hammadde üreticisi olan bir “ziraat ülkesi” olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Osmanlı iktisadi yaşamını değerlendirirken çok yüzeysel bir bakış açısı ve küçümseyici bir tavır içinde oldukları görülür. Bunun ardından II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki döneminde tartışılan ve uygulanan “sosyal” ve “iktisadi” konuları ele almışlar, bunları kimi yönleriyle olumlu olarak görürken çoğunlukla yetersiz, sınırlı ve uygulanabilirlikte birçok yanlışların yapıldığı dönem olarak adlandırmışlardır. Ziya Gökalp ve ardından Tekin Alp, “milli iktisat” düşüncesinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bunlar II. Meşrutiyet’i Türk milletinin ilk inkılabı olarak görmüş, İstiklal Savaşı’nı toplumda uyanan milli ruh olarak değerlendirmiş ve buna bağlı olarak ulusal iktisat politikasını ortaya koymuşlardır. I. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen zaman içinde “milli

iktisat” düşüncesinin yöneldiği ana yön, sosyal politikanın geliştirilmesiyle ilgilidir. Bu doğrultuda Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte devletin sermayeye de emeğe de taraf olmaması gerektiğini öne sürerek “devletçilik” düşüncesinin iktisadi yaşama da uygulanabileceğini öne sürmüşler; bu anlayış *Kadro* hareketi ile somutlaşmış ve kuramsal bir boyut kazanmıştır. Ne var ki Jön Türklerin temellerini attığı ve Ziya Gökalp’in kuramsal boyut kazandırdığı “Türkçülük” ve “milliyetçilik” düşüncesine yakın olmakla birlikte bunun da birçok yönden eksik olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Oysa bunların üzerinde önemle durduğu “millet iktisadiyatı” anlayışının temellerinin bu dönemde atıldığı yadsınamaz bir gerçekliktir.

Millî Mücadele’nin kazanılması ile ortaya çıkan yeni Türkiye devletini ve Mustafa Kemal’in gerçekleştirdiği inkılapları tüm dünyada “eşi benzeri görülmemiş” bir yenileşme hareketi olarak kabul ederek coşkuyla karşılamışlardır. Gerek siyasi gerek sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında atılan tüm yeni adımların sonuca ulaşması ve Türkiye’nin kendi içinde “milli birlik”ini oluşturabilmesi; dışarıya karşı da “tam bağımsız” ve yirminci yüzyıl dünyasının niteliklerine uygun bir devlet durumuna geçmenin ana koşulunun “iktisadi kalkınma” ve “iktisadi bağımsızlık” olduğunu savunmuşlardır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında izlenen iktisat politikalarının “liberal” düzenin bir devamı olduğunu savunmuşlar, gerek yerli ve milli sermayenin teşekkülünü gerekse toplumun tüm kesimlerinin refahını sağlayıp arttıramadığını öne sürerek bu politikaları geçmişin iktisat politikalarının bir devamı olduğunu ve başarısızlığa uğradığını savunmuşlardır. Bu nedenle liberal sistemin yarattığı ekonomik düzeni tümüyle reddetmişlerdir. Bu değerlendirmeleri ileriki dönemlerde de kabul görmüş; birçok yerli ve yabancı iktisatçı, Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen iktisat politikalarının II. Meşrutiyet’in bir devamı olduğu görüşünü söylemişlerdir.

1929’da yaşanan Büyük Buhran’ın tüm dünya ile birlikte Türkiye’yi de etkilemesini olumsuz bir durum olarak nitelememişler, tam tersine yeni, orijinal bir iktisat politikasının yaratılmasında bir fırsat olarak görmüşlerdir. Nitekim bunların tezlerini destekleyen en temel nokta, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin de o güne dek uygulanan kapitalist düzene oldukça yakın olan iktisat politikalarının başarısızlığını görmüş olmasıdır. Oysa 1922’de toplanan İzmir İktisat Kongresi liberal iktisadın ilkelerini bütünüyle kabul etmiş görünmekteydi. Buhrandan sonra hükümette “iktisadi devletçilik” anlayışının belirmesi, Kadrocuların da bu anlayışa bir temel oluşturmak amacıyla öne sürdükleri geniş kapsamlı devletçilik düşünceleri, çeşitli ortamlarda büyük tartışmalara yol açarken devlet 1931’de devletçiliği resmi bir politika olarak seçmiştir. Ancak Kadrocuların kimi yönleriyle Marksizme kimi yönleriyle solidarizme kimi yönleriyle de Alman Tarihçi Okulu’na yakın olan, ancak tam anlamıyla hiçbirisi olmayan görüşlerini hükümet uygulama alanına sokmamıştır. Bunlar geniş kapsamlı bir devlet müdahaleciliğini öne sürerken “milli iktisat”ı bir bütün halinde ele almışlar ve Türkiye’nin içinde bulunduğu hedeflerini aşağı yukarı şöyle sıralamışlardır:

- Teknoloji alanında geri kalmış ve iktisadi yönden dışa bağımlı bir toplum düzeninden ileri teknolojiye uygun, iktisadi yönden hem bağımsız hem de bütünleşmiş bir ülke durumuna geçmek
- Üretim araçları ve sistemini dünyanın bugünkü hızına ve gereksinimlerine uygun bir düzeye getirmek, ancak bunu yaparken sınıfsal çelişiklere, çatışmalara meydan vermemek
- Türk toplumunun gerek siyasi ve iktisadi gerekse sosyal bağlamda gelişebilmesi için dış ülkelerle işbirliği içinde olmak, ancak hiçbir alanda milli iradeyi kısıtlayan ve baskılayan yabancı denetimine meydan vermemek
- Sanayi ve teknolojinin, kuruluş aşamasından itibaren planlı bir denetim altına alınması, böylece sınıf çatışmalarının, sınıfsal oluşumların ve çelişiklerin ortaya çıkmasının önlenmesi

Kadrocular, her alanda “devlet müdahaleciliği”ni öngören, devletçilik ilkesini halkçılık, milliyetçilik, inkılapçılık gibi Atatürk ilkeleri ile birleştiren “idealist” düzeyde bir iktisat politikası önermişlerdir. Her ne kadar keskin sınıfsal oluşumları ve sınıf çatışmalarını önlemek üzere bir devletçilik anlayışını ısrarla savunmuşlarsa da bunların nihai olarak bir “sınıf kavgası” sonucunda tasfiye olduğu da trajik bir durumdur.

Kadrocuların sosyal ve iktisadi alandaki düşünceleri ve önerileri, uygulama sahasında arzu ettikleri şekilde gelişmemiştir. Özellikle de devletçilik ilkesi içinde ısrarla durdukları “sınıf” çelişkilerini ortadan kaldıran devletçi sanayi modelinin hayata geçirilemediği son derece açık olarak görülmüştür. Ancak bu durum, Kadrocuların ideoloji ve tezlerinin yetersizliği mi yoksa resmî ideolojinin bunların tezlerine mesafeli yaklaştığı mı her zaman tartışmaya açık olmuştur. Kadrocu tezlerin yönetim çevresinde kabul görmemesinin bir başka nedeni de 1932-1939 dönemindeki devletçi uygulamaların çok yoğun olduğu yıllarda bile resmi politikaların iktisadi konularda çok net ve belirgin olmamasıdır. Bu da Kadrocuların görüşlerine tam anlamıyla angaje olmadıklarının göstergesidir. Yani devletçilik resmî ideolojide belli bir sisteme bağlı olmayıp kendi içinde “tutarsızlıklar” taşıyan ve “pragmatist” bir anlayışa dayanır. Devletin iktisat politikası, özel sermaye ile Kadro’nun devletçiliği arasında gidip gelirken, uygulamada daha çok özel sermaye ağırlık kazanır. Nitekim İş Bankası etrafında toplanan “liberal” eğilimli görüşlere sahip çevrelerin ağır eleştirileri, yayın organları olan *Kadro* dergisinin kapatılmasına yol açmıştır. Hükümetin devletçiliğe bakış açısı değişmediği sürece Kadrocu tezlerin resmî ideoloji haline gelmesi zaten imkansızdır. Kadrocuların 1932-1934 yılları Türkiye’sinin iktisat, düşünce ve siyaset yaşamına önemli ölçüde etki ettiği ve bu döneme damga vurduğu da yadsınamaz bir gerçekliktir. Sözelimi, 1960’tan sonra başlayan “şahsi teşebbüse dayalı kalkınma mı yoksa devletçilik mi” konusundaki tartışmalarda devletçiliği savunan bütün düşünce ve kanıtlar, 1930’lardaki Kadrocular tarafından belirlenen görüşlere dayanmaktadır. Her ne kadar

bir avuç entelektüel “orta sınıf burjuvazisi”ni temsil eden aydınların öne sürdüğü tezler olarak değerlendirilmişse de bunların Türkiye’nin başta iktisadi olmak üzere sosyal, kültürel ve siyasi yaşamına da önemli ölçüde damga vurduğu yadsınamaz.

Sonuç olarak Türkiye’de “özel teşebbüs mü devletçilik mi?” olguları, özünde günümüze kadar, hatta günümüzde de devam eden iktisadi düşünce tartışmasıdır. Görev başına gelen bazı hükümetler, ağırlıklı olarak “özel teşebbüs”e yönelik iktisat politikalarına önem vermekle birlikte zaman zaman kimi kurum ve kuruluşların işleyişinde “devletçi” politikaları öne çıkarmışlardır. Ancak bu, çok yüzeyde kalmış ve geçici bir durum yaratmıştır. Türkiye ekonomisinde zaman zaman ortaya çıkan “belirsizlik”, “dengesizlik” ve “kriz” dönemleri eleştirilirken bu olumsuz tablonun ortadan kaldırılabilmesi için kimi iktisat düşünürleri “devletçi politikalar”ın uygulanması gerektiğini öne sürmüşler, ortaya koydukları çözüm önerilerini *Kadro*’nun “devletçilik” anlayışından temellendirmişlerdir. Ancak onların görüş ve tezlerini birebir savunmak yerine çağın koşullarına entegre etmeye çalışmışlardır. Bu da gösteriyor ki Kadrocuların ortaya koyduğu iktisadi politikada “devletçilik” anlayışı yalnızca 1930’ların değil, günümüze kadar olan tüm iktisat politikalarının oluşturulması ve tartışılmasında önemli bir “kilometre taşı” görevi görmüştür.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2021). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (çev. F. Berktaş). (Onuncu Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1996). *Türkiye’nin Düzeni- Birinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydemir, Ş.S. (1931). *Cihan İktisadiyatında Türkiye*. Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (1932). Ziya Gökalp. *Kadro*, 2, 29-40.

BOZKURT, A. D. “Milli İktisat’tan İktisadi Devletçiliğe: Kadro Hareketi Üzerine Bir İnceleme”

- Aydemir, Ş.S. (1968). *İnkılap ve Kadro*.
- Aydemir, Ş.S. (1999). *Tek Adam Cilt 3*. (On Altıncı Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başar, A.H. (1933). *İktisadi Devletçilik 2. Cilt*. İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş.
- Belge, B.A. (1933). Hürriyet Mefhumu Etrafında. *Kadro*, 21, 29-32.
- Berkes, N. (1972). Ekonomik Tarih ile Teori İlişkileri Açısından Türkiye’de Ekonomik Düşününün Evrimi. Görün, F. (ed.), *Türkiye’de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 39-55.
- Boratav, K. (1977). 1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi. Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu, İstanbul: *İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yayınları*, 39-62.
- Boratav, K. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2015*. (Yirmi Üçüncü Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavdar, T. (1984). Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4, 1074-1084.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*. (Beşinci Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ertan, T.F. (1994). *Kadrocular ve Kadro Hareketi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gencer, S. (2023). *TKP’den Sonra Kadro Dergisinden Önce Şevket Süreyya (1928-1932)*. İstanbul: Kriter Kitap Basım Yayın Dağıtım.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi, 1900-1930: Seçilmiş Makaleler*. (çev. A. Berktay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2005). *Türkçülüğün Esasları*. (Beşinci Baskı). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Hanioglu, M.Ş. (2008). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. New Jersey: Princeton University Press.
- Herschlag, Z.Y. (1999). Atatürk’ün Devletçiliği. Landau, J.M. (ed.), *Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi*. (çev. M. Alakuş). İstanbul: Sarmal Yayınları, 221-232.
- Kadro (1932). *Kadro*. *Kadro* 1(1), 3.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (2024). *Sodom ve Gomore*. (Kırk Üçüncü Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K.H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2010). *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1984). *İktisadi Gelişmenin Evreleri. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4, 1065-1073.
- Keyder, Ç. (2003). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. (Sekizinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılınçoğlu, D.T. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisat ve Kapitalizm*. (çev. O. Gayretli). Ankara: Heretik Yayınları.
- Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. (Onuncu Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 3, 618-634.
- Ökçün, G. (1984). İzmir İktisat Kongresi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4, 1061-1064.

BOZKURT, A. D. “Milli İktisat’tan İktisadi Devletçiliğe: Kadro Hareketi Üzerine Bir İnceleme”

- Özveren, E. (2005). Ottoman Economic Thought and Policy in Transition: Rethinking the Nineteenth Century. Psaidopoulos, M. ve Mata, M.E. (eds.). *Economic Thought and Policy in Less Developed Europe*, Londra: Routledge, 129-144.
- Özveren, E. (2016). A Hundred Years of German Connection in Turkish Economic Thought: Historicism and Otherwise. Cardoso, J.L. ve Psaidopoulos, M. (eds.). *The German Historical School and European Economic Thought*, Londra: Routledge, 149-166.
- Polanyi, K. (1957). Economy as Instituted Process. Polanyi, K., Arensberg, C.M. ve Pearson, H.W. (eds.). *Trade and Markets in Early Empires: Economies in History and Theory*, Illionis: The Free Press, 243-270.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadro’yu ve Kadrocuları Anlamak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1995). *İttihat Terakki ve Devletçilik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tökin, İ.H. (1932). Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi. *Kadro*, 10, 20-25.
- Tökin, İ.H. (1933). Milli Kurtuluş Devletçiliği. *Kadro*, 18, 25-36.
- Tör, V.N. (1932a). Fındıkta Devlet Kooperatifi: Devletle Mühtahsilin İşbirliğine Doğru. *Kadro*, 9, 11-18.
- Tör, V.N. (1932b). Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına. *Kadro*, 2, 9-14.
- Tör, V.N. (1932c). Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım?. *Kadro*, 6, 13-18.
- Tör, V.N. (1933). İktisatta İstiklal. *Kadro*, 22, 14-18.
- Trak, A. (1984). Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939). Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 4, 1085-1089.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye’de Sol Akımlar 81925-1936*) Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkeş, M. (1999). *Kadro Hareketi: Ulusçu Bir Sol Akım*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Yalman, A.E. (2019). *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*. (çev. B. Keşoğlu). (İkinci Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zürcher, E.J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (çev. Y.S. Gönen). (Yedinci Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.